



Mellan underhållning och kunskap

Svensk 1800-talskvinnolitteratur på polska och emancipationsfrågan

Magdalena Wasilewska-Chmura (Jagiellonian University in Kraków)

Abstract

[Between entertainment and education. Swedish women's literature in the 19th century in Polish translation and the issue of emancipation]

This paper addresses a phenomenon of the international success of Swedish female writers in the 19th century. I have focused on the Polish translations of Marie Sophie Schwartz's works, which became extremely popular in the 1860's and 1870's, judging from the number of books translated in comparison to other Swedish bestselling writers. One of the most important issues for Schwartz was emancipation, specifically women's right to education, employment and economic autonomy. Her novel *Emancipation Frenzy* was translated into Polish in 1865 and 1876. Both translations differ as to the accuracy in rendering the emancipation message. The earlier translation tends to omit or soften the author's radical opinions on emancipation, which flattens the novel's progressive message. The later one is closer to the original and articulates emancipation claims more faithfully. This probably has to do with the fact that the Polish emancipation debate was already more developed in the 1870s. That seems to confirm a fundamental thesis of *Translations Studies* that translation not only communicates the message of the source text but also comprises an inscription of the host culture's current standards and needs. Thus, the novels by Schwartz were initially read as popular literature, and over time they were perceived as socially engaged literature (*Tendenzroman*), which corresponded to the Polish nationalistic program.

Keywords: Marie Sophie Schwartz, Swedish women's literature in 19th century, Polish translations of Swedish literature, culture-related aspects of translation, svensk 1800-talskvinnolitteratur, översättningar av svensk litteratur till polska, översättning i kulturperspektiv



PRESSto.

 sciendo

1. INTRODUKTION – ARTIKELNS ÄMNE OCH METODOLOGISKA PERSPEKTIV

Under 1860-1870-talen noterades i Polen en osedvanlig våg av översättningar av svenska romaner, de flesta skrivna av kvinnliga författare. Detta hänger samman med romangengrens utveckling under 1800-talet som till en början faktiskt var en kvinnlig genre, vad gäller såväl den läsande publiken som romanskrivande. Artikelns syfte är att reflektera över möjliga orsaker till den svenska kvinnolitteraturens succé på den polska bokmarknaden samt processens dynamik, vilket kommer att studeras med Marie Sophie Schwartz romaner som exempel. Hennes författarskap rönste nämligen största framgångar bland polska läsare. Ramen för studien utgörs av den kulturorienterade litteraturteorin som betraktar litteraturen som en del av en vidare kulturkontext, som bestämmer dess funktion och mening, men även påverkas och förändras av den. Vidare ses litteraturens översättningar i ett transkulturellt perspektiv, som lyfter fram litteraturen som ett polysystem, styrt av dynamiska processer av transnationellt utbyte, i stället för den romantiska uppfattningen om nationallitteraturs särart. Därvidlag ger *Translation Studies* ett fruktbart perspektiv på översättning som bärare av kulturellrelaterade innebörder, som går utöver rent lingvistiska strategier och fokuserar på målkulturens normer som skrivs in i översättningen (Venuti 2004:482–483). Detta möjliggör i sin tur antaganden om den angivna kulturens särart.

Fokus i denna studie ligger på kvinnans emancipation, som under 1800-talets senare hälft etablerade sig i Europa, om än i olika takt och radikalism beroende på politiska och sociala omständigheter. För att fånga förändringar i uppfattningen av emancipationsidéerna i Polen ska jag jämföra två polska översättningar av en av Schwartz romaner, som uttryckligen tar upp emancipationsproblematiken. Dessa kan betraktas som receptionsdokument utifrån *Translation Studies* i och med att de anpassar källtextens ideologiska budskap och retorik till vad som i dåtida polsk kultur var tänkbart och acceptabelt i emancipationsfrågan. Avvikelser gentemot källtexten – uteslutningar, moduleringar m.fl. – kan ses som spår av integration av de ny idéerna i målkulturens litterära polysystem.

2. ROMAN OCH KVINNOR PÅ 1800-TALET

Samhällsförändringarna under 1800-talet, som var resultatet av industrialismen och liberalismen, medförde nya levnadsmodeller, däribland den borgerliga familjen och biedermeierestetiken. Kvinnorna stod dock fortfarande utanför både utbildningssystemet och arbetsmarknaden. Den gällande flickuppfostran var inriktad på att göra flickor till salongsprydnader och attraktiva varor på äktenskapsmarknaden (Losman 1987:171–173). Från de patriarkala familjehemmen hamnade de direkt i patriarkala äktenskap för att reproducera den perfekta makans och moderns roll. ”Kvinnans trånga krets” var ett stående uttryck på 1800-talet, som åsyftade dels familjelivets intimitet, dels kunskapsmässig och intellektuell begränsning (Holm 1981:125–127). En av de få möjligheter till flykt undan tillvarons tristess var romanläsning, som erbjöd både näring för fantasin och kunskap om världen utanför familjehemmets instängda miljöer (Larsson 1993:322, Kolbe 2001:21).

Samtidigt med romanslukande, som förresten ansågs vara skadligt för kvinnor (Larsson 1993:320–322), slog kvinnor igenom som romanförfattare och rönste i denna egenskap stora framgångar. Hur kom det sig att de kunde etablera sig som författare om de inte tilläts andra offentliga aktiviteter? Birgitta Holm (1981) utvecklade teorin om romanens mödrar, enligt vilken det var kvinnliga författare som i längre perspektiv bidrog till romangengrens utveckling. De hade nämligen saknat egen litterär tradition och kunde inte konkurrera med manliga

författare inom de höga genrerna. Romanens låga status som underhållningsgenre gjorde den däremot tillgänglig för icke-etablerade författare (Holm 1981:12–15). Kvinnor introducerade nya ämnen och motiv från sin ”trånga krets”, dvs. hemmets och familjelivets realiteter samt mänskliga relationer. Därmed kom även fler kvinnliga karaktärer att spela en central roll i romanen.

Fredrika Bremer var den som banade vägen för andra kvinnliga författare; hennes roman *Familjen H.* (1830) betecknas som första samtids- och familjeroman (Holm 1981:43). Genren införde dittills okända kvaliteter i litteraturen som omedelbarhet, känsla av närvaro, vardagslivets intimitet samt kvinnlig berättarröst. Den blev emellertid feminiserad av kritiken och reducerad till det specifikt kvinnliga lilla perspektivet, följaktligen degraderades den snart som ”fruntimmers-litteratur” (Arping 2001:44–46). Andra kvinnliga författare, som Sophie von Knorring, Emilie Flygare-Carlén, Marie Sophie Schwartz, utvecklade dels romanens realistiska skildringskonst, dels dess underhållande kvaliteter. Samtidigt pågick dock en uppsplätning i hög och låg litteratur, och de började styra sitt skrivande mot allt större realism och socialt engagemang (Öhman 2002:14–15). Litteraturen blev ett forum att ta upp samhällsproblem i, inte minst kvinnosaken, i tendensromanen. Det främsta exemplet var Bremers *Hertha* (1865), som enligt ett flertal forskare utgjorde ett incitament till debatten om kvinnans myndighet och vidare en ny lagstiftning i den frågan (Boëthius 1969:37–46, Burman 2001:392–393). Dessa författare samt flera andra, mindre namnkunniga, har fått en ganska undanskymd plats i litteraturhistorien och representeras i ringa utsträckning i den litterära kanon (Williams 1997, Wasilewska-Chmura 2018:92–95). De har emellertid återupptäckts och återupprättats av nutida kvinnolitteraturforskning som söker göra dem rättvisa genom att kartlägga deras roll i den litteraturhistoriska processen.

1800-talets svenska kvinnoförfattare rönt även stora internationella framgångar både i de europeiska länderna och i USA (Leffler (red.) 2019, Leffler et al. 2019). Intresset för enskilda författare varierade emellertid mellan olika länder. Bremer var nämligen flitigt översatt till de stora europeiska språken, medan Flygare-Carlén och Schwartz vann mark i de östeuropeiska regionerna av det Habsburgska riket (Leffler 2019:7). Så var fallet med Polen som under 1800-talet visserligen inte existerade som en självständig stat men höll kulturen och språket vid liv som ett program för nationalidentitetens bevarande. Bland de talrika översättningar av utländsk litteratur som under senare hälften av 1800-talet publicerades på polska intar svenska författarinnor en framstående position. Åtta Bremers verk i polsk översättning på 1850-talet åtföljdes av översättningar av Flygare-Carlén och Schwartz, den förra med fem romaner 1867–1877, den senare med 24 verk 1864–1928, varav några i flera upplagor och några som både tidningsföljetong och bok.¹ Schwartz övertag över de två andra väcker frågor om vilka kvaliteter av hennes prosa som blev avgörande för hennes framgång i Polen. Min tes är att detta berodde på en specifik förening av underhållande och samhällsengagerade element i hennes romaner som hade en spännande melodramatisk intrig och samtidigt pläderade för en ny social medvetenhet. Hennes idé om bildningens och arbetets centrala roll låg väl i tiden för positivismens introduktion, som efter januariupprorets nederlag 1864 kom med ett pragmatiskt program för nationens fortlevnad under den tid Polen var delat (Kulczycka-Saloni 1985).

Schwartz romaner berörde i socialt avseende främst klassfrågan och kvinnofrågan (Kolbe 2014:130), som i det kapitalistiska samhället visade sig vara förlegade och behövde nya normer. Dessutom formulerade hon sitt program för kvinnans självständighet och ansvar i ett par didaktiska skrifter, s.k. rådgivare (Schwartz 1857, 1859, 1863). Gränsen mellan rådgivare och tidiga romaner var faktiskt flytande; de förra brukade använda sig av fiktiva inslag medan de senare inte så sällan innehöll fragment av rådgivarkaraktär. Så var fallet med Schwartz som använde sig av rådgivarens poetik och retorik i sina romaner (Kolbe 2001). Även om hennes

¹ Bremers *Hertha* kom ut på polska 1869 som tidningsföljetong; *Ett köpmanshus i skärgården* av Flygare-Carlén publicerades i polsk översättning först 1913.

rådgivare inte var kända i Polen, kan hennes romaner ha fungerat som sådana för polska kvinnor innan emancipationsdebatten ställde den nya kvinnorollen explicit på agendan. Jag ska följaktligen fokusera på emancipationsproblemet i romanen *Emancipationsvurmen* (1856).

3. MARIE SOPHIE SCHWARTZ PÅ POLSKA

Dokumentet för Schwartz reception under tiden för hennes polska genombrott är få. Vissa slutsatser kan man emellertid dra på grund av valet av romaner för översättning, som enligt Even-Zohar (2004) styrs av det litterära polysystemets behov. Antalet upplagor/utgåvor² samt strategier att översätta titlar som marknadsföringselement lämnar även de vittnesbörd om det litterära fältets dynamik (Wasilewska-Chmura 2019:159–162). Den korta presentationen av författarinnans liv och verk i *Gazeta Polska*, där hennes första polska översättning publicerades, framhävde hennes talang och popularitet bl.a. genom hänvisning till Bremer och Flygare-Carlén³ (Szwartz [sic!] 1864:19/1⁴). En mer detaljerad framställning av Schwartz författarskap gjordes i kvinnotidskriften *Bluszcz*, vars chefredaktör Maria Ilnicka propagerade för kvinnornas självbildning och engagemang i samhällslivet. Hon framställde författarinnan som en kvinnosaks kvinna och Fredrika Bremers efterföljare inom en säregen genre, ”roman om kvinnan”, som tar upp kvinnans utsatta position och pläderar för hennes självständighet (Ilnicka 1868:62). Schwartz ansågs i detta avseende vara mer progressiv än Bremer, hon visade nämligen inte bara kvinnans intellektuella resurser utan även hur kvinnan kunde använda dem i praktiken för att förädla sitt liv (Ilnicka 1868:70). Vad som lyfts fram är sålunda romanernas moraliska och sociala element, inte deras underhållande karaktär.

Artikeln innehåller även en översikt av de mest läsvärda romaner av Schwartz, däribland *Mannen av börd och kvinnan av folket* (1858), *En fåfång mans hustru* (1857), *Ädlingens dotter* (1860), *Tvenne familjemödrar* (1859) samt *Alma eller De moderna äktenskapen* (1860) som började publiceras som följetong i samma nummer av *Bluszcz*.⁵ Det förtjänar att understrykas att bara den förstnämnda romanen då fanns i polsk översättning. *En fåfång mans hustru* publicerades på polska 1871 och *Tvenne familjemödrar* först 1875; *Ädlingens dotter* kom däremot aldrig ut på polska. Detta tyder på att artikelns författare läst dessa romaner på andra språk; hon hänvisar faktiskt till Schwartz översättningar till franska, engelska och tyska.

Generellt värderas de berörda romanerna mycket högt för att deras budskap om kvinnans bildning och ansvar skickligt byggts in i handlingen. Därutöver berövas kvinnan inte sina kvinnliga egenskaper och traditionella uppgifter som moderskap, uppfostran och omtanke. Kvinnans frigörelse överskrider sålunda inte ramar för den komplementära könsrollsideologin, som såväl Schwartz som Ilnicka var förespråkare för. Den förkunnade kvinnans roll som maka och mor, uppfostrerska och husföreståndarinna; allt detta skulle dock uppnås genom självbildning och moralisk insikt (Kolbe 2001:9, 2014:117).

Vad gäller översättningar av Schwartz romaner är det ofta oklart från vilket språk de gjorts; i några fall finns belägg för att det var tyska översättningar som utgjorde källtexten eller fungerade som stöd för översättningen (Wasilewska-Chmura 2019:155–156). Faktum är emellertid att vissa romaner har publicerats i två olika översättningar, varvid utgivningsorten och/eller-tidpunkten lär ha spelat en viss roll. Det gäller *Gertruds framtidsdrömmar* som kom ut i Warszawa som *Marzenia Gertrudy* (Schwartz 1876a) resp. i Lviv som *Przyszłość Gertrudy*

² Jag ansluter mig till Lefflers påpekande (2018:18, not 4) att det är svårt att dra en skiljelinje mellan upplaga och utgåva i 1800-talets förlagspraktik.

³ Det är märkligt att Flygare-Carlén nämns som referens, eftersom hennes första översättning till polska kom till ett par år senare (1867).

⁴ Vid följetongutgåvor anges både tidningsnummer och sidhänvisning. Presentationen var skriven som en fotnot av översättaren, som dock inte är namngiven. För polska översättare av Schwartz romaner, se Wasilewska-Chmura (2019:155–157).

⁵ Romanen publicerades med titeln *Alma*. Om strategier att översätta titlar, se Wasilewska-Chmura (2019:159–163).

(Schwartz 1877), vilket är förklarligt med tanke på att Warszawa och Lviv tillhörde olika stormakter (Ryssland, resp. Habsburgska riket) och bedrev var sin kulturpolitik.⁶ I det följande ska två översättningar av *Emancipationsvurmen* tas upp, som båda kom ut i Warszawa men med elva års mellanrum, den förra som tidningsföljetong, den senare i bokform. Det finns uppenbara skillnader i de båda översättningarna vad gäller romanens grundproblem, dvs. kvinnans emancipation.

4. EMANCIPATIONSVURMEN – POPULÄRLITTERATUR ELLER TENDENSROMAN?

Olika strategier i behandlingen av ämnet markeras redan i översättningarna av titeln. Den förra, *Marzenia i rzeczywistość* [Drömmar och verklighet] (Schwartz 1865), antyder en melodramatisk handling samt en kvinnlig problematik som ofta innebar konfrontation mellan verklighetsflykt resp. -anpassning. Den senare översättningens titel, *Gorączka emancypacji* (Schwartz 1876), motsvarar den svenska, och emancipationsidéerna artikuleras tydligare. Faktum är att det hände mycket på emancipationsplanet under de elva åren som gått mellan de båda översättningarna. 1870 publicerade Eliza Orzeszkowa, en av den polska kritiska realismens portalgestalter, skriften *Kilka słów o kobietach* [Några ord om kvinnor] som pläderade för kvinnornas utbildning och förvärvsarbete som ett samhällsprogram (Orzeszkowa 1893). 1873 kom hennes genombrottsroman *Marta* ut som tog upp kvinnans utsatta läge på arbetsmarknaden och utgjorde ett incitament till den polska emancipationsdebatten. I mitten av 1870-talet var emancipation sålunda ett välkänt ämne, och den nya översättningen av Schwartz roman kunde betraktas som en röst i debatten⁷.

Nedan anges exempel ur de båda översättningarna som uppvisar skiftande strategier i behandlingen av emancipationsproblematiken. Men först ska romanens handlingslinje kort sammanfattas: Den unga Urda är förespråkare för kvinnans emancipation; hon klär sig på manligt sätt och försöker sig på olika manliga områden, vilket väcker åtlöje i trakten. Fadern accepterar det motvilligt men vill helst gifta bort henne. Urdas kusiner, Harald och Erland, tar henne inte på allvar som kandidat till hustru. De vänder blickarna mot två döttrar på granngodset, Calla och Elise, som i sitt sätt inte bryter mot gängse normer. De anar inte att systrarna har konstnärliga anlag som de vill utveckla. Calla har publicerat en feministisk roman under pseudonym och vill fortsätta sin författarbana. Elise tänker däremot flytta till Stockholm för att bli sångerska. Relationerna mellan de unga kompliceras enligt melodramatiska mönster: brödernas konkurrens i kärleksaffärerna, hemligheter som rubbar förtroende till de älskade, livshotande sjukdomar, förtal mot oskyldiga, familjens konkurs m.m. Alla motgångar till trots finner dock alla tre flickor till slut lycka i äktenskapet, men innan dess får de revidera sina tidigare radikala åsikter.

Populärlitteraturens klyschor lyser igenom handlingen, men samtidigt fylls romanen med emancipationsresonemang. Låt oss se hur Urda kommenterar faderns planer på hennes giftermål:

Jag gifta mig! Ha, ha, ha! Nej käre pappa, jag lefver för ett bättre och ädlare mål än att laga mat och vagga barn. Jag tänker genom mitt exempel visa, att qvinnan har en högre bestämmelse, att hon är lika fri som mannen, endast hon en gång griper sig an och afkastar det förnedrande beroende, hvaruti hon lefver. Verlden skall uppleva ännu en revolution, och det blir den, som mitt kön skall göra emot det förtryck, som ditt pålagt oss.⁸ (Schwartz 1867:9–10)

⁶ För analys av båda översättningarna ur kulturperspektiv samt deras relation till den tyska översättningen, se Wasilewska-Chmura (2019:163–175).

⁷ För emancipationens landvinningar, se Orzeszkowa (1885).

⁸ Källan för de svenska citaten i denna artikel utgörs av romanens andra upplaga från 1867, utgiven i Göteborg, som dock stämmer överens med första upplagan, tryckt i Stockholm 1860; små skillnader gäller stavning och layout. Stavning och

I översättningen från 1865 lyder repliken:

Ja mam iść za mąż! Ha, ha, ha! Nie kochany tato, przedemną jest cel wyższy i szlachetniejszy niż gotować zupę i kołysać dzieci. Ja myślę przykładem swoim pokazać, że *kobiety* mają wyższe przeznaczenie, że są równie wolne jak *mężczyźni*, byle miały odwagę i zrzuciły kajdany poniżającej zależności w jakiej żyją. Świat doczeka się jeszcze, że pleć nasza powstanie przeciw uciskowi jaki wasza na nas nakłada. (Schwartz 1865:236/2, kurs. här)

Här bör man observera modulering av de generella begreppen ”qvinnan” och ”mannen” till pluralformerna ”kobiety” [kvinnor] resp. ”mężczyźni” [män]. Strategin är genomgående för hela översättningen och resulterar i att könsrelaterade orättvisor framstår som individuella frågor, inte ett strukturellt problem. Följaktligen får kvinnorna lösa problemen på egen hand eller – som det suggereras av titelns översättning – överge dem som orealistiska. Den politiska udden avtrubbas dock som starkast genom att ordet ”revolution” utelämnas och byts ut mot ett något mildare uttryck ”powstanie przeciw uciskowi” [reser sig mot förtryck]. En retorisk förstärkning noteras emellertid i och med att frasen ”förnedrande beroende” görs till en metafor, ”kajdany poniżającej zależności” [det förnedrande beroendets bojar].

Som vi i det följande ska se ligger den senare polska översättningen (1876) närmare originalet och avviker från den förra i flera avseenden:

Ja... pójść za mąż! ha! ha! ha! przedemną cel piękniejszy, szczytniejszy od gotowania i kołysania dzieci. Mam zamiar dać przykład mojej płci, że kobieta przeznaczoną jest do podnioślejszego stanowiska, że jest tak wolną jak mężczyzna, że wszelkie posługi poniżają ją i hańbią. O! świat podlegnie jeszcze rewolucyi, a wywoła takową moja pleć przeciw ciemężycielom. (Schwartz 1876:10)

Den förmedlar originalets generella syn på könsmaktsordningen (singularformerna qvinnan resp. mannen) samt behåller begreppet revolution. Den spetsar ytterligare till bilden av könsrelaterade orättvisor genom en modulering av ”ditt [kön]”, som här ger en neutral klang, till ”förtryckare” [ciemężyciele] som är starkt negativt värderat. Följaktligen framstår den förväntade revolutionen som ett radikalt program för kvinnans frigörelse, och karaktärens aktiva insats förstärks genom ändring av verbets modalitet från ”tänker ... visa” till ”Mam zamiar dać przykład” [ämna ge exempel] samt tillägg av adverbialen ”mojej płci” [åt mitt kön] som utvidgar det individuella perspektivet till ett könspolitiskt projekt. Den infogade interjektionen (”O!”) intensifierar indignationen. Det är emellertid svårt att avgöra om denna komplettering är översättarens eget initiativ eller om det möjligen var en annan version av romanen⁹ eller dess översättningar till andra språk som utgjorde källtexten till den polska översättaren. Som framgår av tidigare analyser av Schwartz romaner på polska kan tyska översättningar ha tjänat som käll- eller stödtexter (Wasilewska-Chmura 2019:160, 163–164). På liknande sätt fungerade översättningspraktiken även i andra centraleuropeiska länder som på den tiden ingick i det Habsburgska riket (Leffler 2019:17).

Elise Millner för ordet för sin självständighet mot faderns äktenskapsplaner på ett mera kultiverat sätt, dock med liknande argumentation:

Vi lefva icke i de tider, då dottern utgjorde en handelsvara i sina föräldrars hand, hvilken de afyttrade efter behag till den mestbjudande. Nej, samhället har verkligen gifvit oss rättighet att äfven hava en röst med, och som jag under inga villkor tänker afsäga mig den, *eller vill göra mig till slafvinna för lifvet åt en man*, så vågar jag gifva unge D— ett bestämt afslag. (Schwartz 1867:115, kurs. här)

interpunktion i såväl de svenska som de polska citaten följer originalen. De citationstecken som markerar repliker i den svenska texten har utelämnats.

⁹ På den tiden fanns tre utgåvor/upplagor av romanen: följetong i *Svenska Tidningen* 1856, bokutgåva (Göteborg 1860) och en ny upplaga (Göteborg 1867).

Även i detta fall har den första polska översättningen en mindre slagkraftig ton:

Bogu dzięki, nie żyjemy już w czasach gdy córki były towarem który rodzice sprzedawali więcej dającemu. Nie, dziś i my mamy prawo stanowienia o swoim losie, i tego prawa nigdy się nie zrzeknę. *Dlatego stanowczo ojcu oświadczam, iż nie przyjmuję propozycji młodego D.* (Schwartz 1865:245/2, kurs. här)

Visserligen är den centrala frasen om kvinnor som handelsvaror på äktenskapsmarkanden intakt, men fortsättningen moduleras så att samhällskontexten försvinner: ”i my mamy prawo stanowienia o swoim losie” [även vi har rätt att bestämma över vårt öde]; förbättringen av kvinnornas villkor hänvisas inte till samhällsordningen och får inte strukturell status. Av stor betydelse är emellertid utelämnningen av frasen om äktenskap som en förslavning av kvinnan (kursiverad i det svenska exemplet ovan). Intressant nog kompletteras uttalandet med uttrycket ”Bogu dzięki” [Gud ske lov] som även det försvagar strukturaspekten av förändringarna och låter förstå dem som positiva, om än oberoende av de yttre omständigheterna.¹⁰

I detta uttalande får den talande kvinnan mindre auktoritet och handlingskraft, vilket kommer till uttryck i dess sista mening (kursiverad i citatet ovan) som etablerar fadern som en mellaninstans till budskapet [därför förklarar jag fadern bestämt att jag inte accepterar den unge D:s anbud]. Tyngdpunkten förflyttas från Elises eget orubbliga beslut att avslå det omtalade frieriet (”ett bestämt nej”) till att hon bestämt (”stanowczo”) meddelar fadern sin vilja att avslå detta.

Den senare översättningen följer däremot i högre grad originalets intention:

Nie żyjemy w czasach, w których córki stawały się dla rodziców towarem, jaki sprzedawali więcej dającemu. Nie, społeczeństwo pozwoliło nam mieć głos w własnej sprawie a ponieważ głosu tego rzec się nie myślę, ponieważ *nie życzę sobie być całe życie niewolnicą męża*, považam się stanowczo odmówić ręki młodemu D. (Schwartz 1876:165, kurs. här)

Förbättring av kvinnors villkor i äktenskapsfrågan hänvisas sålunda till samhällsprocesser, och deras rättigheter omtalas som ”en röst”, något som etablerar kvinnan som subjekt som kan tala i egen sak. Denna röst gör sig hörd, uttalar sanningen om kvinnans slaveri i äktenskapet och vågar säga ett bestämt nej (”povazam się stanowczo odmówić...”) till patriarkatets normer.

Det bör emellertid noteras att kritiken av kvinnans underlägsna ställning i äktenskapet inte alltid negligeras i översättningen från 1865, t.ex. då Calla nämner för fadern sin ovilja mot giftermål, som inte är absolut utan beror på de rådande villkoren:

Jag har för öfrigt beslutat att icke gifta mig, emedan detta släp för våra materiella behof, denna roll av första tjänarinnan i huset, som en hustru innehafver, *förefaller mig allt för lumpen, för att af en fri människa kunna eftersträvas.* (Schwartz 1867:115, kurs. här)

I båda polska översättningarna har frasen om makan som första tjänarinnan i huset bibehållits, förmodligen därför att den till skillnad från denna om slaveriet ovan saknar sociopolitisk anstrykning och följaktligen inte uppfattas som farlig för patriarkatet: „Zresztą nie myślę wychozić za męż, gdyż nie mam ochoty odgrywać roli pierwszej służącej w domu, jaką bywa żona.” (Schwartz 1865:245/2) Däremot har avslutningen på första meningen uteblivit, som talar om kvinnan som en fri människa.¹¹ Den finns bevarad i den senare översättningen: „Zresztą postanowiłam nie pójść nigdy za męż; ponieważ tę walkę z ciągłymi potrzebami, tę rolę pierwszej sługi w domu, jaką odgrywa żona, uważam za poniżającą wolną istotę.” (Schwartz 1876:165)

¹⁰ För hänvisningar till religion, dess etik och önskade attityder, se Wasilewska-Chmura (2019:159, 168).

¹¹ Här kommenteras inte alla avvikelser av översättningarna gentemot originalet (t.ex. utelämnning av frasen om slitet för materiella behov), utan de som relaterar till samhällsförhållandena.

Calla anser sig sålunda vara en fri människa och vill i denna sin egenskap träffa val som inte begränsar hennes frihet. Hon är inte mot äktenskap i stort utan mot den ojämlikhet som är inbyggd i institutionen. Signifikativt nog ställer hon villkor för sitt tilltänkta äktenskap som hon ser som en framtidsfråga och därigenom bekräftar den sociala utvecklingens riktning mot könsens jämlika ställning. Bland de tre kvinnliga protagonisterna är Calla den mest rationella i sin argumentation för kvinnans befrielse. Elise faller offer för förtal under sin tid som sångerska i Stockholm och riskerar att förlora sitt anseende, vilket kan uppfattas som en varning för våghalsiga beslut. Urdas iver att bevisa kvinnans duglighet på manliga områden utgör karikatyrartade exempel på missuppfattad emancipation. Calla utnyttjar däremot sina intellektuella färdigheter för att argumentera för och förhandla jämställda villkor för kvinnan. På så sätt kan debatten framställas i en seriös form för läsaren. Detta sker i och med hennes långa samtal med Harald som utgår från hennes läsning av Madame de Staëls *Corinne* och utvecklas till en diskussion om kvinnans begränsade frihet jämfört med mannens möjligheter till självförverkligande. Calla styr samtalet mot kvinnligt skrivande och andra livssfärer, där en begåvad kvinna borde ha rätt att förkovra sig och etableras. Hon framför en hel del argument mot den traditionella synen på könen som förespråkas av Harald:

Jag trodde icke att du var så fördomsfull, eller att du ansåg qvinnan *af naturen bestämd* att i köket släpa bort sitt lif, sina själskrafter och hela sin moraliska existens. Finnes det väl för mannen någon bestämd sfer? Nej, han går dit *naturen* och hans anlag kalla honom. Verlden ligger öppen för honom, och tyckes säga: ”Välj! lifvet tillhör dig”. Men till qvinnan sägen j [sic!] (*i naturens namn förstås*): ”Ser du den der lilla cirkeln? – Inom den skall du lefva och finna dig belåten. Du får icke öfveskrida honom. – ”Du skall vara nöjd med de små rättigheter, som vi tillmäta dig inom densamma. – Att du, liksom vi, eger en sjelfständigt tänkande själ, måste du förgäta. – Huru stora dina själsgåfvor än må vara, så måste du tvinga in dem i ett nötskal”. (Schwartz 1867:69–70, kurs. här)

Kvinnans villkor beskrivs i termer av slutenhet, begränsning och tvång, medan mannens åsyftar öppenhet, frihet och makt. Det bör observeras att naturen nämns tre gånger (se kursiveringar) som vedertagen motivering för den traditionella genusordningen. Men märk väl att Calla underminerar naturargumentet när hon tillägger ironiskt ”i naturens namn förstås” och därmed avslöjar maktdiskursens ideologiska grund. Som synes var den essentialistiska uppfattningen av kvinnlighet misstänkt redan på 1800-talet.

I båda polska översättningarna kan man spåra skillnader som speglar en förändring av attityden mot emancipationen. Översättningen från 1876 har en mer utpräglad retorisk karaktär som framhäver kvinnosaken och ligger därmed närmare originalet, medan följetongutgåvan använder sig av något mildare uttryckssätt och utelämnar de tillspetsade formuleringarna:

Nie myślałam że jesteś tak przesadnym, i że całą działalność kobiet zamykasz w kuchni. A mężczyzna, czy ma jaką oznaczoną sferę? Nie, dąży tam dokąd go zdolności powołują. Świat stoi dlań otworem i zdaje się mówić: „Wybieraj! Życie do ciebie należy.” Ale do kobiet powiadacie – rozumie się w imieniu natury: – „Czy widzisz to małe kółko? Wewnątrz niego masz żyć i być zadowoloną. Niech cię Bóg bronni przekraczać go. Choćbyś miała największe dary duchowe, musisz je zamknąć w łupinie orzecha.[”] (Schwartz 1865:242/1)

Callas förebråelser i början har berövats retorisk styrka i och med att frasen ”i köket släpa bort sitt liv” moduleras till ”działalność kobiet zamykasz w kuchni” [stänger kvinnors verksamhet i köket]. Originalets bild av köket som ett fångelse (dessutom på livstid) reduceras i översättningen till en vanlig plats i hemmet där kvinnor styr och ställer. De gåvor som människan förfogar över, angivna i originalet i form av stegring, nämns inte för kvinnans del i översättningen, inte heller övertygelsen om att det rör sig om en *regel* för kvinnans behandling

(”af naturen bestämd”). I denna tappning framstår uppfattningen om kvinnans roll återigen som en individuell åsikt, inte en förhärskande ideologi.

Ytterligare en mening har utelämnats enligt samma regel: ”Att du, liksom vi, eger en sjelfständigt tänkande själ, måste du förgäta.” Den uttrycker nämligen explicit tanken på båda könens likvärdighet. Nästa mening tillmäter visserligen kvinnan vissa, kanhända även ”stora ... själs gåvor”, men den överskrider inte gränsen till det universella som är mannen förbehållet, så den finns med i översättningen som ideologiskt acceptabel. Ett tillägg gentemot originalet inför, symptomatiskt nog, den religiösa sfären, om än i en fast fras, ”Niech cię Bóg broni” [Gud bevar dig]. Dessa markeringar korresponderar väl med tanken på en universell genusordning, given av naturen och/eller Gud.

I bokutgåvan lyder översättningen:

Nie sądziłam abyś żywił podobne uprzedzenia. Więc podług ciebie kobieta *od natury* przeznaczona jest do tego, aby cały zasób zdolności, skierowała do kuchni, i że jej życiem, jej moralną egzystencją, jest gotowanie. Czy dla mężczyzny zatem inne przeznaczono sfery? Nie, bynajmniej, dąży on tam, gdzie go wiodą *naturalne* przymioty. Przed nim stoi świat otworem, wołając: „Bierz co ci się podoba. Życie należy do ciebie!” Wy zaś mówicie do kobiety, ma się rozumieć *imieniem natury*: „Czy widzisz ten mały obręb? W tym krążku spędzisz całe twoje życie a biada ci, jeżeli nie będziesz zadowolona. Poza zakres ten wychodzić ci nie wolno. Po zakres [sic!] ten wychodzić ci nie wolno. Kontentuj się przywilejami, któreśmy ci w tym obrębie oznaczyli. Powinnaś zapomnieć że posiadasz jak my samoistnego, myślącego ducha. Jakiegokolwiek przymioty, jakiegokolwiek siła twych moralnych pojęć, nie wolno ci wystąpić z zaczarowanego koła przesądów. (Schwartz 1876:96–97, kurs. här)

I denna översättning är originalets generella perspektiv på kvinnoöde bibehållet i och med att köket som hennes verksamhetsområde tar anspråk på hela hennes liv. Naturargumentet anges tre gånger (se kursiveringar) och med originalets ironiska underton. I övrigt återges den manliga ordningens villkor mycket troget, t.o.m. lite tillspetsat, då frasen om att tvinga in kvinnans gåvor i ett nötskal utvecklar det svenska idiommet till en bild av ”fördomarnas förtrollade krets”; den korresponderar med ”den lilla cirkeln” och samtidigt etablerar ett sakled i metaforen, som utgörs av fördomar och därmed entydigt klassar den härskande ideologin som grundlös.

Callas argument får emellertid inte Harald att ändra sina åsikter. Hon avslutar alltså med en retorisk fråga som underminerar tanken på den rådande genusordningen som oförenlig med Guds plan: ”Tror du verkligen, att Han, som skapat människosläktet, *gaf åt den ena hälften frihet och makt, för att dermed förtrycka den andra?*” (Schwartz 1867:70, kurs. här). I den polska följetongutgåvan lyder frågan: ”Tenco stworzył ród ludzki, czyż wszystkie swe dary zlał tylko na jedną połowę?” (Schwartz 1865:242/1) [Han som skapat människosläktet, skänkte han alla sina gåvor åt bara ena hälften?]. Könen ställs sålunda inte i kontrast till varandra i och med att bara den ena hälften av mänskligheten omnämns och den andra försvinner ur bilden. Följaktligen etableras ingen konflikt och allra minst könsmotsättning. Bokutgåvan omnämner däremot de båda hälfterna och framställer den ena som privilegierad i maktordningen medan den andra är förtryckt och berövad rättigheter: ”Więc sądzisz, że Ten, który stworzył cały świat, cały ród ludzki, połowie onego dał swobodę i władzę by drugą połowę uciskała?” (Schwartz 1876:97) [Tror du att han som skapat hela världen, hela människosläktet, åt ena hälften gav frihet och makt för att förtrycka den andra?]. I detta ljus framstår genusordningen som ett represivt system.

Den förra attityden syftar tillbaka på den vid 1800-talets mitt fortfarande gällande teologiska synen på kvinnan som inte ansågs ingå i Guds plan. Mannen betraktades som Guds avbild (*imago Dei*), medan kvinnan, som blev skapad till mannens hjälp (och inte minst frestelse), var osjälvständig och underordnad enligt subordinationsprincipen. Ekon av denna

uppfattning var tydliga i den svenska debatten om kvinnans offentlighet (*persona publica*) på 1860-talet (Hammar 1999:20–21). Samtidigt pågick emancipationsdebatten bl.a. i *Tidskrift för hemmet*, som tog avstånd från denna ortodoxa kvinnosyn.

I detta samtal är Calla den upplysta parten, som inte låter sig vilseledas av komplementaritetens ideologi, medan Haralds åsikter är konservativa och bygger på fördomar om emancipation. Hans försvar för den traditionella genusordningen blottlägger tidens stereotypa föreställningar om kvinnans eventuella förvärvsarbete: en skrämmande oordning i en emanciperad kvinnas hem, förvirring i de offentliga institutionerna med kvinnliga anställda, lidande hos deras försummade familjer och barn. Detta kaos får en positiv motbild i hur naturen och skaparen har ordnat världen och satt moderskap som kvinnans högsta kallelse (Schwartz 1867:70–73). Faktum är att Haralds argument speglar de konservativa miljöernas ställning i emancipationsdebatten. Särskilt kvinnors tillgång till den offentliga sfären väckte anstöt, när den under 1860-talet togs upp i riksdagsdebatten som reformförslag, där främst prästerskapet hade en klart negativ inställning (Hammar 1999:11–19).

Eftersom Harald från början uttalar sig kritiskt om Madame de Staël styr Calla samtalet inte enbart mot författaryrket som möjligt för kvinnans del och sitt eget val, utan vidgar perspektivet mot diverse begåvningar och tänkbara yrken som kvinnan kan utöva och därigenom bli nyttig för samhället:

Om naturen gifvit henne en rik fantasi, en liflig tankegång, hvarföre skulle icke *hon* ega samma rätt som mannen, att begagna dessa gåfvor till sin och andras njutning, derigenom att hon, liksom mannen, ger dem offentlighet? Ifall naturen hade gifvit henne fallenhet för mekanik, fysik, kemi, juridik, eller hvilka vetenskaper som helst, hvarföre skulle icke hon få utveckla dessa anlag och genom dem skapa sig oberoende såsom lärare, mekanikus eller embetsman? (Schwartz 1867:69, originalets kursiv)

Schwartz tog därmed parti för kvinnans rätt till utbildning och näringsfrihet i dåtida samhällsdebatt, vilket hon gjorde till huvudmotiv i flera av sina verk. I Callas replik utnyttjar hon skickligt naturargumentet för att visa vägen för kvinnans befrielse med samhällsnytta för ögonen.¹² Annars låg naturargumentet till grund för försvar av den traditionella genusordningen. Spektrum av yrkesmöjligheter är vitt och omfattar områden som uppfattades som typiskt manliga, särskilt naturvetenskaperna och juridik.¹³ Följaktligen äger uttalandet en upprorisk kraft.

Signifikativt nog har de ovan citerade frågorna utelämnats i den polska följetongsutgåvan (Schwartz 1865:242/1), där Callas argument snarare framstår som tal i egen sak, dvs. ett försvar för kvinnor med författarambitioner som hon själv tillhör. Bokutgåvan återger texten troget och därmed framhäver ett könspolitiskt perspektiv (Schwartz 1876:99). Därvidlag kan man påpeka en betydelseförskjutning vid översättningen av ”njutning” till ”korzyś” [nytta] som i större utsträckning lyfter fram litteraturens bildningsfunktion, helt i linje med positivismens ideologi som under 1870-talet förkunnades som en framkomlig väg till den polska nationalidentitetens bevarande.

Schwartz förhållande till emancipation är långtifrån entydigt och *Emancipationsvurmen* betraktades länge som polemik mot kvinnorörelsen. Birger Stolpe korrigerade denna bild genom att peka på att seriösa emancipationsidéer, som arbete och bildning, inte undermineras genom karikatyrartad skildring; det är bara ytterligheter som utsätts för kritik (Stolpe 1965:9). I detta avseende bör man notera ett berättartekniskt grepp som låter emancipationsidéerna klinga fullt ut, nämligen att de utförligast och sakligast presenteras i ett samtal som tar formen av en flört. Haralds tillspetsningar får sålunda betraktas som ett sätt att retas med Calla som han

¹² För kvinnans medborgarskap i 1800-talslitteraturen, se Bohlin (2017).

¹³ För utveckling av kvinnans utbildnings- och arbetsmöjligheter på 1800-talet samt lagstiftning i den frågan, se Olivecrona (1885), Kyle (1987:111–136).

börjar bli kär i. Detta ger Calla tillfälle att utveckla sina tankar och meddela dem som ett rationellt resonemang, utan överdrifter och kampretorik. På detta sätt blir emancipationsidéerna klart formulerade och meddelade till läsarna, som själva kan bedöma argumentens träffsäkerhet. Som Stolpe påpekar komprometteras snarare Haralds reaktionära tillspetsningar, medan de kvinnliga protagonisterna genomgår en utveckling. Även om systrarna Milner till slut överger sina konstnärliga banor för äktenskapslyckan, har de fått chans att pröva sina drömyrken. Callas teatraliska gest att kasta sitt nyskrivna manuskript i havet, och Haralds lika dramatiska räddning av detta följer det melodramatiska mönstret. Hon har fyllt sin didaktiska roll i romanen som förmedlare av de moderna idéerna. Urda däremot, vars till en början bristande bildning inte kan förmedla ett rationellt budskap om kvinnans frihetsbehov, förblir trogen sina övertygelser och förverkligar dem utan att kompromissa. Avgörande för deras respektive beslut är alltså insikten om egna förutsättningar för ett visst verksamhetsområde, som kräver både begåvning och gedigna kunskaper. Tvetydigheter gällande Schwartz förhållande till emancipationen står alltså kvar och speglar de två inledningsvis nämnda ambitionerna, nämligen tendens och underhållning. Vissa melodramatiska eftergifter förefaller tjäna syftet att bära fram det didaktiska budskapet.

Romanen förmedlar ytterligare en progressiv idé, nämligen den om älskande fäder som låter sina döttrar söka sin väg i livet. Herr Milner ger sina döttrar en fin utbildning på en pension i huvudstaden och begränsar inte deras planer på konstnärlig verksamhet, även om han är orolig för de sociala konsekvenserna. Den barske kaptenen Werner ger även han efter för Urdas envisa försök att pröva olika sysselsättningar, så att hon med tiden blir duktig i gårdshushållning och dessutom leder en bildningsinrättning för traktens unga kvinnor. Till slut erkänner han: ”Jag vore nästan frestad att påstå, att hennes emanciperingsvurm ändå medförde ett godt, genom att slutligen rikta hennes håg till ett dugligt liv.” (Schwartz 1867:235)

Som framgår av de båda polska översättningarna blev romanens emancipationsbudskap generellt nedtonat i den första (1865). Med sin nya titel samt utelämnningar och moduleringar av källtextens ideologiskt färgade fragment, erbjöd den en realistisk, men inte alltför komplicerad berättelse av underhållande karaktär. Detta hänger samman med den tidigare nämnda markandsföringsstrategin att lansera Schwartz som en bästsäljarförfattare. Snart uppmärksammades dock tendensaspekter av hennes författarskap (jfr Ilnicka 1868), som följaktligen kunde vara inspirerande för den polska emancipationsdebattens förespråkare, som exempelvis Orzeszkowa (Nawrocki 1985:12).

Det transnationella inflytandet av de kvinnliga svenska författarskapen på andra litteraturer är större än vad som framgår av deras undanskymda plats i den litterära kanon och väcker den numera livligt diskuterade frågan om svensk litteratur som världslitteratur (Svedjedal 2012). Schwartz tycks ha fungerat på polska i två sammanhang. Hennes romaner, med sina spännande intriger och melodramatiska förvecklingar, lär ha erbjudit de polska kvinnorna förströelse efter januariupprorets tragiska nederlag (Lewko 1996:63). Å andra sidan lanserade hon kvinnans frigörelse och aktivitet som blivit aktuella i och med positivismens program. Då familjefäder hade stupat eller blivit deporterade till Sibirien, var det nämligen ofta kvinnor som höll samman familjerna, värnade om det nationella kulturarvet och blev hjältar i vardagen. Schwartz kvinnliga karaktärer representerade då moderna, men samtidigt moderata mönster för kvinnans sociala ansvar och engagemang.

LITTERATUR

- Arping, Å. (2001). ”Främst bland alla författande Damer”. Bremer, kritiken och familjeromanens uppgång och fall. I: Å. Arping, B. Ahlmo-Nilsson (red.), *Mig törstar! Studier i Fredrika Bremers spår* (s. 27–48). Hedemora: Gidlund.
- Boëthius, U. (1969). *Strindberg och kvinnofrågan till och med Giftas I*. Stockholm: Prisma.

- Bohlin, A. (2017). *Kök till vildmark. Det kvinnliga medborgarskapets spatialitet i nordisk 1840-talslitteratur.* I: A. Borg et al. (red.), *Konstellationer. Festskrift till Anna Williams* (s.79–93). Möklinta: Gidlunds förlag.
- Burman, C. (2001). *Bremer. En biografi.* Stockholm: Bonniers.
- Even-Zohar, I. (2004). The position of translated literature within the literary polysystem. I: L. Venuti (red.), *The Translation Studies Reader.* 2nd edition (s. 199–204). New York – London: Routledge.
- Hammar, I. (1999). *Emancipation och religion. Den svenska kvinnorörelsens pionjärer i debatt om kvinnans kallelse 1860–1900.* Stockholm: Carlssons.
- Holm, B. (1981). *Fredrika Bremer och den borgerliga romanens födelse.* Stockholm: Norstedt.
- Illicka, M. (1868). Zofia Schwartz. *Bluszcz* 11, 62; fortsättning *Bluszcz* 12, 69–70.
- Kolbe, G. (2014). *Strategier för framgång. Marie Sophie Schwartz som föregångskvinna.* Utg. H. Hanner, E. Lilja. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Kolbe, G. (2001). *Om konsten att konstruera kvinna. Retoriska strategier i 1800-talets rådgivare och i Marie Sophie Schwartz' romaner.* Göteborg: Litteraturvetenskapliga institutionen.
- Kulczycka-Saloni, J. (1985). Pozytywizm. I: *Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny.* T. II (s. 228–232). Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Kyle, G. (1987). Kvinnor och kunskap. I: G. Kyle (red.), *Handbok i svensk kvinnohistoria* (s. 111–136). Stockholm: Carlsson.
- Larsson, L. (1993). Den farliga romanen. I: E. Møller Jensen (red.), *Nordisk kvinnolitteraturhistoria. II. Faderns huset: 1800-talet* (s. 319–327). Höganäs: Viken.
- Leffler, Y. (2018). Det kvinnliga romanundret. Svensk 1800-talslitteratur i världen. *Tidskrift för litteraturvetenskap* 1–2, 7–17.
- Leffler, Y. et al. (2019). *Swedish Women's Writing on Export. Tracing Transnational Reception in the Nineteenth Century.* Göteborg: LiR.skrifter.10.
- Leffler, Y. (red.) (2019). *The Triumph of the Swedish Nineteenth-Century Novel in Central and Eastern Europe.* Göteborg: LIR.skrifter.9.
- Leffler, Y. (2019). Transcultural Transmission: Emilie Flygare-Carlén and Marie Sophie Schwartz in Central and Eastern Europe. I: Y. Leffler (red.), *The Triumph of the Swedish Nineteenth-Century Novel in Central and Eastern Europe* (s. 7–31). Göteborg: LIR.skrifter.9.
- Lewko, M. (1996). *Obecność Skandynawów w polskiej kulturze teatralnej 1876–1918.* Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL.
- Losman, B. (1987). Skrivande kvinnor. I: G. Kyle (red.), *Handbok i svensk kvinnohistoria* (s. 164–176). Stockholm: Carlsson.
- Nawrocki, W. (1985). *Klasycy i współcześni. Szkice o prozie skandynawskiej XIX i XX wieku.* 2:a uppl. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Olivecrona, R. U. (1885). Szwecja. I: T. Stanton (red.), *Kwestya kobieca w Europie.* Övers. K. Sosnowski. Warszawa: Wydawnictwo Przeglądu Tygodniowego.
- Orzeszkowa, E. (1893). *Kilka słów o kobietach.* Warszawa: S. Lewental. <https://crispa.uw.edu.pl/object/files/411886/display/Default> (20.11.2019)
- Orzeszkowa, E. (1885). Polki. I: Stanton (red.). *Kwestya kobieca w Europie.* Övers. K. Sosnowski. Warszawa: Wydawnictwo Przeglądu Tygodniowego.
- [Schwartz, M. S.] (1857). *Till Sveriges mödrar om vanans makt vid uppfostran. Efter D:r Schewes åsigter, af* * ** Stockholm: Adolf Bonnier.
- Schwartz, M. S. (1859). *Sjelfkulturens Nödvändighet och Inflytande (Efter Psykologen Doctor Gustaf Scheve).* Stockholm: J. L. Brudins förlag.
- Schwartz, M. S. (1863). *Några ord till Qvinnan* (Om qvinnans uppfostran, Några ord om uppfostran, Om arbetets nödvändighet). Stockholm: J. J. Flodin.
- Schwartz, Z. (1865). *Marzenia i rzeczywistość. Gazeta Polska, 236–254.*
- Schwartz, M. S. (1867). *Emancipationsvurmen. Berättelse.* 2:a uppl. Göteborg: C. F. Arvidssons Förlag.
- Schwartz, M. S. (1876). *Gorączka emancypacji. Opowiadanie.* Övers. S. M. Warszawa: J. Kaufman.
- Schwartz, M. Z. (1876a). *Marzenia Gertrudy. Powieść.* Övers. J. K. S. Warszawa: J. Kaufmann.
- Schwartz, Z. M. (1877). *Przyszłość Gertrudy. Powieść.* Övers. T. S. Lwów: Gubrynowicz & Schmidt.
- Stolpe, B. (1965). Emancipationsvurmen – en missförstådd tendensroman. *Hertha, 2, 9, 18.*
- Svedjedal, J. (red.) (2012). *Svensk litteratur som världslitteratur. En antologi.* Uppsala: Uppsala universitet.
- Szwartz [sic!], M. Z. (1864). Rodzina Romarhierta. *Obraz z życia rzeczywistego. Gazeta Polska, 19–72.*
- Wasilewska-Chmura, M. (2018). De som inte fått vara med. Strindberg, kanon och kvinnolitteratur. I: M. Jazowy et al. (red.), *Filologiskt smörgåsbord. Språk – översättning – litteratur* (s. 87–106). Kraków: Jagiellonian University Press.
- Wasilewska-Chmura, M. (2019). Marie Sophie Schwartz in Translation: Exporting Swedish Women's Literature to Poland. I: Y. Leffler (red.), *The Triumph of the Swedish Nineteenth-Century Novel in Central and Eastern Europe* (s. 151–186). Göteborg: LIR.skrifter.9.

- Venuti, L. (2004). Translation, Community, Utopia. I: L. Venuti (red.), *The Translation Studies Reader*. 2nd edition (s. 482–502). New York – London: Routledge.
- Williams, A. (1997). *Stjärnor utan stjärnbilder. Kvinnor och kanon i litteraturhistoriska översiktsverk under 1900-talet*. Stockholm: Gidlund.
- Öhman, A. (2002). *Populärlitteratur. De populära genrernas estetik och historia*. Lund: Studentlitteratur.

Magdalena Wasilewska-Chmura

Instytut Filologii Germańskiej
Zakład Filologii Szwedzkiej
Uniwersytet Jagielloński w Krakowie
ul. Pachońskiego 6/82
31-223 Kraków
Polska

magdalena.wasilewska-chmura@uj.edu.pl